

De arbeidsmarktpositie van Turken in Nederland en Duitsland

Rob Euwals, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts, Hans Roodenburg

In deze studie vergelijken we de arbeidsmarktpositie van Turkse immigranten met die van autochtonen in zowel Nederland als Duitsland. We vinden dat de Turkse immigranten minder vaak een baan, minder vaak een vaste aanstelling en minder vaak banen met een hogere beroepsstatus hebben dan autochtonen. In beide landen verklaart het lagere niveau van de opleiding en de leeftijdsverdeling van de Turken een deel van de achterstandspositie. Het gestandaardiseerde verschil, ofwel het verschil na rekening te hebben gehouden met de geobserveerde individuele karakteristieken, in de werkgelegenheid en de vaste banen blijft echter groot in Nederland, terwijl het gestandaardiseerde verschil in de beroepsstatus juist groot blijft in Duitsland. Taalbeheersing is in beide landen belangrijk voor beroepsstatus, maar het kan de verschillen in arbeidsmarktpositie tussen de twee landen moeilijk verklaren. Wel is het aannemelijk dat verschillen in gevoerd immigratiebeleid een belangrijke rol spelen in het verklaren van verschillen in de achterstand in de beide landen, en dan met name voor werkgelegenheid onder de Turkse mannen.

1 Inleiding¹

De integratie van etnische minderheden staat in veel landen, waaronder Nederland en Duitsland, hoog op de politieke agenda. In beide landen heerst het gevoel dat het eigen immigratie- en integratiebeleid heeft gefaald. Nederland gold tot eind jaren negentig als relatief buitenlander-

---

¹ Dit artikel is gebaseerd op een gezamenlijk CPB-SCP project, dat heeft geleid tot de publicaties Dagevos e.a. (2006a), Euwals e.a. (2006) en Euwals e.a. (2007). De auteurs bedanken Peter Kooiman, Wolter Hassink, Pierre Koning, Daniel van Vuuren en een anonieme referent voor commentaar.

vriendelijk vanwege het tolerante beleid, maar het beeld van tolerantie is de afgelopen jaren drastisch gewijzigd. Daarentegen gold Duitsland juist altijd als minder buitenlandervriendelijk, onder andere vanwege meerdere in de pers breed uitgemeten incidenten met buitenlanders. Opvallend genoeg laat onderzoek zien dat in Duitsland immigranten een positieve bijdrage leveren aan de verzorgingsstaat, terwijl dat in Nederland niet het geval is.² Dit leidt tot een aantal vragen: in welk land doen de minderheden het beter op de arbeidsmarkt, in Nederland of in Duitsland? Wat zijn verklaringen voor verschillen in het succes van minderheden tussen de landen? Welke rol speelt een individuele vaardigheid als de beheersing van de taal van het gastland? En welke rol heeft beleid gespeeld?

De vergelijking van de integratie van minderheden tussen landen is moeilijk, ook tussen Duitsland en Nederland. Twee aspecten spelen een rol. Ten eerste hebben de twee landen voor een deel verschillende groepen immigranten: terwijl Duitsland bijvoorbeeld veel *Aussiedler* heeft opgenomen, heeft Nederland veel immigranten uit de (voormalige) koloniën ontvangen. Ten tweede verschilt de definitie van een immigrant tussen de twee landen: terwijl Duitsland de nationaliteit als criterium hanteert, hanteert Nederland het geboorteland van één van de ouders als criterium (*allochtonen*). Dit onderzoek komt aan beide problemen tegemoet. En wel door één specifieke groep immigranten te beschouwen, de Turken, gebruikt makend van één definitie voor immigranten, gebaseerd op het geboortelandcriterium. De Turken vormen een interessante groep omdat ze in beide landen tot de grootste groepen immigranten behoren. Een vergelijking is mogelijk omdat beide landen over een goed onderzoeksbestand beschikken voor deze specifieke groep.

Het is op voorhand duidelijk dat in vergelijking met autochtonen de Turken het minder goed doen op de arbeidsmarkt. Dat geldt voor de eerste en de tweede generatie. Hiernaar is reeds veel onderzoek gedaan.³ Het thema van dit onderzoek is: in welk land doen de Turken het op de arbeidsmarkt beter, ofwel minder slecht? In het artikel bespreken we eerst de recente geschiedenis en het gevoerde beleid in beide landen. Daarna vergelijken we de positie van de Turken op de arbeidsmarkt met die van autochtonen in beide landen. We houden hierbij rekening met de verschillen in samenstelling, bijvoorbeeld in demografie en opleiding, van de verschillende groepen. Vervolgens bekijken we ook de rol van taalbeheersing.

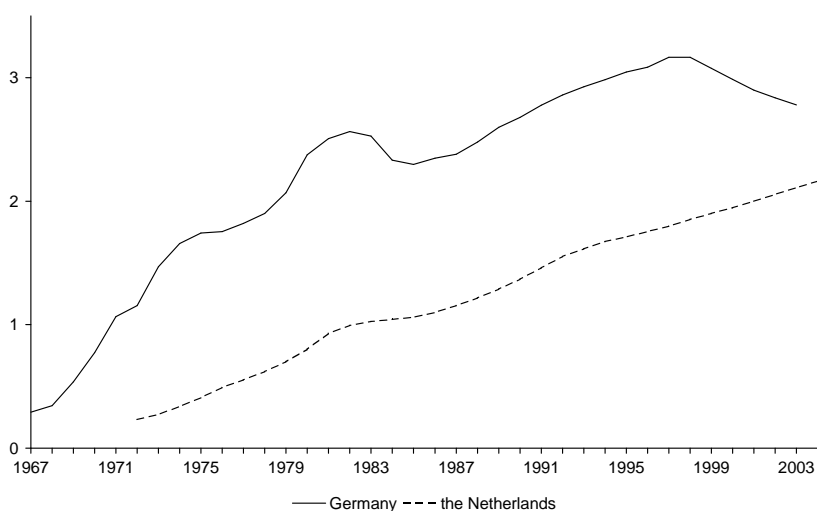
² Zie Bonin e.a. (2000) and Bonin (2006) voor Duitsland en Roodenburg e.a. (2003) voor Nederland.

³ Zie bijvoorbeeld Dagevos (2003), Van Ours en Veenman (2004) en Andriessen e.a. (2007).

2 Migratie en beleid

Zowel Duitsland als Nederland maakte gedurende de jaren zestig een lange periode van sterke economische groei door, en in beide landen begon het aantal van Turkse gastarbeiders sterk te groeien vanaf midden jaren zestig (zie figuur 1).

Figuur 1 Turkse immigranten als percentage van de bevolking, 1967–2004^a

^a Voor Duitsland betreft het de bevolking van de voormalige West-Duitse deelstaten.

De toestroom van arbeidsmigranten bleef hoog tot begin jaren zeventig. De eerste oliecrisis betekende het einde van de officiële werving en de toestroom van nieuwe arbeidsmigranten nam af. Voor Duitsland was deze afname echter tijdelijk, en de toestroom bereikte een nieuw hoogtepunt begin jaren tachtig. De tweede oliecrisis resulteerde in een economische crisis in beide landen. Langdurige werkloosheid werd een ernstig probleem. Vanaf dat moment bestond immigratie vanuit Turkije bijna uitsluitend uit gezinsvormende, gezinsherenigende- en asielmigratie. Het beleid van de twee landen begon zich in verschillende richtingen te ontwikkelen.

Alhoewel de arbeidsmarktinstuties van Duitsland en Nederland in veel opzichten op elkaar lijken, is het immigratie- en integratiebeleid juist altijd verschillend geweest. Een eerste verschil is dat Duitsland wat eerder startte met de werving van Turken, die zich niet alleen richtte op ongeschoolde werknemers. Meer dan in Nederland kwamen er geschoolde Turken naar Duitsland die bovendien relatief vaak afkomstig waren uit de steden en meer ontwikkelde gebieden van Turkije. Een tweede belangrijk verschil

betreft het beleid voor gezinshereniging en gezinsvorming. Terwijl het Duitse beleid relatief restrictief was, en er bijvoorbeeld aan inkomenseisen voldaan moest worden, was het Nederlandse beleid lange tijd liberaal. De toestroom van Turkse immigranten naar Nederland bleef dus sterk aanhouden door gezinshereniging, ook nadat de werving van gastarbeiders in de jaren tachtig was beëindigd, gevolgd door huwelijksmigratie die in Nederland naar verhouding op een hoger niveau lag dan in Duitsland. Een derde belangrijk verschil tussen Duitsland en Nederland betreft het terugkeerbeleid. Dergelijk beleid werd actief doorgevoerd in Duitsland, en wel in 1983 en 1984. Het beleid gaf immigranten die minder succesvol waren op de Duitse arbeidsmarkt de gelegenheid terug te keren. Nederland heeft een dergelijk beleid nooit toegepast. Voorts verschillen de voorwaarden waaraan voldaan moest worden voor een permanente verblijfsvergunning tussen de twee landen. In Duitsland kregen de arbeidsmigranten zo'n vergunning na acht jaar verblijf, en ze moesten aantonen dat ze in het eigen levensonderhoud konden voorzien. In Nederland was de termijn vijf jaren, en eisen met betrekking tot het eigen levensonderhoud waren mild. Deze verschillen in beleid hebben ertoe geleid dat er in Duitsland meer sprake is geweest van een zogenaamde positieve selectie: de Turken die zijn gekomen en gebleven waren gemiddeld gesproken geschikter voor de arbeidsmarkt dan in Nederland. Dit komt gedeeltelijk tot uiting in een iets hoger opleidingsniveau van Turken in Duitsland, maar voor een deel komt dit waarschijnlijk ook tot uiting in moeilijk meetbare individuele kenmerken zoals motivatie en oriëntatie op de arbeidsmarkt.

Tot slot zijn er verschillen tussen Duitsland en Nederland wat betreft het integratiebeleid. In Duitsland ging men ervan uit dat permanente immigranten assimileren en zich aanpassen aan de Duitse cultuur, zonder dat er overigens een gericht integratiebeleid werd gevoerd. In Duitsland bestond er lange tijd geen integratiebeleid. In Nederland was het integratiebeleid lange tijd gebaseerd op het idee van multiculturalisme, waardoor er voorzieningen waren die het behoud van eigen cultuur bevorderden.

In het vervolg onderzoeken we op basis van microbestanden in welk land de Turken het op de arbeidsmarkt beter, ofwel minder slecht doen. Het uiteindelijke doel is om de bevindingen te relateren aan het gevoerde beleid in beide landen.

3 Gegevensbronnen voor het onderzoek

De beschikbaarheid van onderzoeksbestanden met daarin informatie over het geboorteland van de respondenten en hun ouders is cruciaal omdat we

voor beide landen dezelfde definitie van een immigrant willen gebruiken. Het onderzoek wordt dus mogelijk gemaakt door het bestaan van een dergelijk bestand in beide landen: voor Nederland gaat het om het Sociale Positie en het Voorzieningengebruik Allochtonen (SPVA) bestand, en voor Duitsland om het Duitse Sociaal Economische Panel (GSOEP) bestand. Om het Nederlandse bestand geen informatie over autochtonen bevat maken we additioneel gebruik van de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Alle gegevens in het onderzoek hebben betrekking op het jaar 2002.

De vergelijking tussen Turkse immigranten en autochtonen op basis van de beschrijvende statistieken bevat weinig verrassingen. De cijfers zijn reeds uitgebreid beschreven in de literatuur: Turkse immigranten zijn gemiddeld gesproken jonger en hebben een lager opleidingsniveau. De vergelijking tussen de twee landen is interessanter. De meest in het oog springende uitkomst is dat de Turken in Nederland gemiddeld gesproken een lager opleidingsniveau hebben dan de Turken in Duitsland. Dit is mogelijkwijs een deel van de verklaring voor de relatief ongunstige arbeidsmarktpositie van de Turken in Nederland. In het publieke debat wordt dit regelmatig genoemd, vooral in combinatie met het feit dat Duitsland verhoudingsgewijs meer immigranten uit relatief ontwikkelde delen van Turkije heeft aangetrokken. Het belang van dit argument is echter niet zo duidelijk omdat ook onder autochtonen het opleidingsniveau in Duitsland hoger is. Dit is vooral het gevolg van het uitgebreide Duitse leerlingwezen dat velen in staat stelt een hogere beroepsopleiding te halen op een praktijkgerichte manier. Dus het opleidingsniveau van de Turken in Nederland is weliswaar lager dan van Turken in Duitsland, maar dit geldt ook voor de autochtonen. In de volgende paragraaf zal met behulp van statistische methoden gecorrigeerd worden voor de invloed van geobserveerde individuele karakteristieken waaronder opleiding.

4 Positie op de arbeidsmarkt

De positie van Turkse immigranten op de arbeidsmarkt is in beide landen minder goed dan van autochtonen. De vraag is: in welk land is het verschil tussen de Turkse immigranten en autochtonen groter, in Duitsland of in Nederland? In dit onderzoek bevat de groep van Turkse immigranten zowel de eerste als de tweede generatie. Voor Duitsland vergelijken we de Turken met autochtonen die in de voormalige West-Duitse deelstaten wonen.⁴ We beschouwen drie indicatoren voor de positie op de arbeidsmarkt:

---

⁴ De Turkse gastarbeiders zijn naar deze deelstaten geëmigreerd, en de voormalige Oost-Duitse deelstaten kennen een geheel eigen problematiek.

(1) de nettoparticipatie, ofwel het percentage personen dat 12 uur of meer per week werkt in de leeftijdsgroep van 17 tot en met 64 jaar, (2) het percentage personen met een vaste aanstelling, en (3) de gemiddelde beroepsstatus, gemeten met de zogenaamde ISEI index die alle beroepen indeelt op een schaal van 10 (laag) tot 90 (hoog).⁵

De nettoparticipatie van Turkse mannen in Duitsland ligt 14 procentpunten achter bij die van autochtone mannen. In Nederland bedraagt de achterstand 23 procentpunten, dus bijna 10 procentpunten meer dan in Duitsland (tabel 1).

Tabel 1 Verschil in arbeidsmarktpositie, Turkse immigranten versus autochtonen, 2002 ^a

	Duitsland ^b	Nederland
Nettoparticipatie, mannen (%-punt)		
ongecorrigeerde verschil ^c	-14	-23
gecorrigeerde verschil ^d	-6	-21
Nettoparticipatie, vrouwen (%-punt)		
ongecorrigeerde verschil	-31	-32
gecorrigeerde verschil	-7	-20
Vaste aanstellingen, werkenden (%-punt)		
ongecorrigeerde verschil	-5	-15
gecorrigeerde verschil	0	-12
Baanprestige ISEI, werkenden (score 10-90)		
ongecorrigeerde verschil	-13	-11
gecorrigeerde verschil	-7	-4

^a Eerste en tweede generatie Turkse immigranten.

^b Turkse immigranten vergeleken met Duitse autochtonen die in 2002 in de voormalige West-Duitse deelstaten wonen.

^c Geobserveerde (ruwe) verschil.

^d Verschil dat blijft bestaan na correctie voor geobserveerde individuele kenmerken zoals leeftijd, opleiding en de aanwezigheid van kinderen jonger dan 16 jaar in het huishouden, zie Dagevos *et al.*, 2006, en Euwals *et al.*, 2006, voor details.

Bron: Duitse Sociaal-Economische Panel 2002, Nederlandse Sociale Positie en Gebruik van Voorzieningen Allochtonen 2002 (voor Turken), and Nederlandse Enquête Beroepsbevolking 2002 (voor autochtonen).

In beide landen wordt een deel van de achterstand verklaard doordat de Turkse mannen gemiddeld een lager opleidingsniveau hebben, en ook omdat de groep relatief meer jongeren bevat. Na correctie voor geobserveerde

⁵ De laatste twee indicatoren betreffen baankenmerken, en we meten ze voor alle personen in de leeftijdsgroep 17 tot en met 64 met een baan van één uur of meer per week.

individuele kenmerken zoals leeftijd en opleiding, die dus minder gunstig zijn voor Turken op de arbeidsmarkt, wordt de achterstand op de autochtonen kleiner: het verschil wordt 6 procentpunten in Duitsland en 21 procentpunten in Nederland. Het verschil tussen beide landen is dus na de correctie groter geworden.

De achterstand in nettoparticipatie van Turkse vrouwen ten opzichte van autochtone vrouwen is in beide landen ruim 30 procentpunten. Na correctie voor de individuele kenmerken wordt het verschil kleiner: het verschil wordt 7 procentpunten in Duitsland en 20 procentpunten in Nederland. In Duitsland wordt een aanzienlijk deel van het verschil verklaard door geobserveerde individuele kenmerken zoals leeftijd en opleiding. Dit impliceert dat de kans op nettoparticipatie voor een Turkse en een Duitse autochtone vrouw met precies dezelfde kenmerken ongeveer 7 procentpunten van elkaar verschillen. In Nederland is het verschil in de kans op nettoparticipatie met 20 procentpunten groot.

In beide landen is het hebben van een vaste aanstelling belangrijk omdat het verschil in baanzekerheid tussen vaste en tijdelijke aanstellingen groot is. Het verschil in zekerheid is zelfs iets groter in Nederland. Enerzijds omdat de ontslagbescherming bij vaste aanstellingen groter is door hogere ontslagvergoedingen en langere wachttijden bij de ontslagprocedures, anderzijds omdat de regulering van tijdelijke aanstellingen juist minder stringent is. Turken in Nederland hebben niet alleen vaker een tijdelijke baan, ze zijn bovendien slechter af omdat een tijdelijke baan minder zekerheid biedt dan in Duitsland. In Nederland hebben de Turken 15 procentpunt minder vaak een vaste aanstelling dan autochtonen, terwijl ze in Duitsland met 5 procentpunt een relatief geringe achterstand hebben op autochtonen. Na correctie voor de individuele kenmerken blijkt het verschil in Duitsland zelfs nihil te zijn, terwijl het verschil in Nederland met 12 procentpunt aanzienlijk blijft.

Het beeld voor de beroepsstatus wijkt af van dat voor de beide andere indicatoren voor de arbeidsmarktpositie. De gemiddelde beroepsstatus van Turken ligt in Duitsland en Nederland beneden die van autochtonen, maar de achterstand is in Duitsland met 13 punten groter dan de 11 punten in Nederland. Correctie voor de individuele kenmerken maakt de achterstand in beide landen kleiner, maar Duitsland blijft het met een achterstand van 7 punten slechter doen dan Nederland met 4 punten. Een andere opvallende uitkomst, die niet zichtbaar is in de tabel, is dat in beide landen de achterstand zich vooral manifesteert bij de personen met een hoge opleiding.

5 Taalbeheersing

Beheersing van de taal van het gastland is belangrijk voor de positie van immigranten op de arbeidsmarkt. Voor Duitsland is dit reeds aangetoond voor lonen, en voor Nederland voor de beroepsstatus.⁶ Voor de kans op nettoparticipatie en een vaste baan is dit voor beide landen nog niet gedaan.

In beide landen hebben Turken met een goede taalbeheersing vaker een baan en gemiddeld genomen een hogere beroepsstatus dan Turken zonder goede taalbeheersing. Dit kan echter te maken hebben met de samenstelling van de groepen: de groep met een goede taalbeheersing zal gemiddeld genomen hoger opgeleid zijn, en personen met een hoge opleiding hebben betere kansen op de arbeidsmarkt. Daarom corrigeren we in het vervolg voor de samenstelling van de groepen met statistische methoden.

Taalbeheersing is sterk gerelateerd aan de beroepsstatus, voor beide landen vinden we een statistisch positief verband (tabel 2).⁷

Tabel 2 Relatie tussen taalbeheersing en arbeidsmarktpositie, Turkse immigranten, 2002 ^{a,b}

	Duitsland	Nederland
Nettoparticipatie, mannen (%-punt)	□	+
Nettoparticipatie, vrouwen (%-punt)	□	+
Vaste aanstellingen, werkenden (%-punt)	□	□
Baanprestige ISEI, werkenden (score 10-90)	++	++

^a De relatie tussen taalbeheersing en arbeidsmarktpositie anderzijds, waarbij wordt gecorrigeerd voor geobserveerde individuele kenmerken zoals leeftijd, opleiding en de aanwezigheid van kinderen jonger dan 16 in het huishouden. Zie Euwals *et al.* (2007) voor details. Betekenis, □ geen significant effect, + positief effect, significantieniveau 10%, ++ positief effect, significantieniveau 5%. De regressies betreffen eerste en tweede generatie Turkse immigranten.

^b Indicator die aangeeft of de respondent naar zijn eigen mening de taal van het gastland goed beheerst.

Bron: Duitse Sociaal-Economische Panel 2002, Nederlandse Sociale Positie en Gebruik van Voorzieningen Allochtonen 2002 (voor Turken), en Nederlandse Enquête Beroepsbevolking 2002 (voor autochtonen)

⁶ Zie bijvoorbeeld Dustmann en Van Soest (2001, 2002), Dagevos (2003) en Dagevos e.a. (2006b).

⁷ Formeel gezien hoeft dit niet te betekenen dat een betere taalbeheersing leidt tot een betere beroepsstatus. Het kan bijvoorbeeld ook zijn dat een hogere beroepsstatus leidt tot een betere taalbeheersing. Dustmann en van Soest (2001, 2002) corrigeren hiervoor en laten zien dat de belangrijkste vorm van causaliteit gaat van taalbeheersing naar lonen en beroepsstatus.

Dit is een bevestiging van eerdere bevindingen. Bij de nettoparticipatie zien we een sterk verschil tussen Nederland en Duitsland bij zowel mannen als vrouwen: voor Nederland is er sprake van een positieve samenhang met taalbeheersing, maar voor Duitsland vinden we geen aanwijzingen voor een samenhang.

De hogere nettoparticipatie van Turken in Duitsland, in vergelijking met Nederland, kan moeilijk verklaard worden door een betere taalbeheersing. Taalbeheersing speelt namelijk een minder belangrijke rol, en schijnbaar slagen in Duitsland Turken met een minder goede taalbeheersing er ook in om een baan te vinden. Het is niet gemakkelijk de belangrijkste oorzaak hiervoor aan te wijzen. Mogelijk is er sprake geweest van een minder groot verlies van banen door de eerste generatie Turken in Duitsland gedurende de jaren tachtig. Er zijn aanwijzingen dat de herstructurering van delen van de industrie waar Turken werkzaam waren in Nederland ingrijpender is geweest dan in Duitsland. De industrie is in Duitsland, en dit geldt zeker voor de Turken, een grotere sector. Over het geheel genomen worden hier aan functies minder strenge eisen met betrekking tot taalbeheersing gesteld dan in de dienstensector. Verder is het zelfstandig ondernemerschap onder Turken in Duitsland sterker verbreid, waardoor een eigen economie is ontstaan waar beheersing van het Duits minder relevant is. We beschikken echter niet over vergelijkbare gegevens in beide landen; wel kan worden opgemerkt dat ook in Nederland het Turkse ondernemerschap sterk is ontwikkeld. Tot slot kan het minder genereuze Duitse stelsel van sociale zekerheid ook een rol hebben gespeeld, bijvoorbeeld doordat werklozen meer gedwongen waren een baan te accepteren.

Taalbeheersing is in beide landen van belang voor beroepsstatus, en in Nederland zeker ook voor nettoparticipatie. Desondanks kan taalbeheersing de verschillen in arbeidsmarktpositie tussen de twee landen moeilijk verklaren.

6 Discussie

Na correctie voor gemeten individuele kenmerken zoals opleiding wijzen de nettoparticipatie en het percentage vaste aanstellingen voor Turken in Nederland op een aanzienlijk grotere achterstand ten opzichte van autochtonen dan in Duitsland. Voor de beroepsstatus is de positie van Turken in Nederland gunstiger dan in Duitsland. In het vervolg bespreken we vooral mogelijke verklaringen voor de gesignaleerde grotere achterstand in Nederland wat betreft de nettoparticipatie en het percentage vaste aanstellingen. We bespreken een aantal mogelijke verklaringen.

Discriminatie van allochtonen komt in beide landen voor. Dit blijkt uit onderzoek in beide landen.⁸ Er zijn echter geen aanwijzingen dat in Nederland vaker wordt gediscrimineerd dan in Duitsland, waarbij wellicht een uitzondering gemaakt moet worden voor hoger opgeleiden. Uit ons onderzoek blijkt echter dat die in Nederland iets minder achterstand hebben dan in Duitsland. Bovendien legt deze groep te weinig gewicht in de schaal om veel effect te kunnen hebben op de gemiddelde achterstand.

De economische crisis van de jaren tachtig en de *herstructurering van de werkgelegenheid* is in Nederland ingrijpender geweest dan in Duitsland. Dit geldt met name voor de afname van de werkgelegenheid in de industrie, een sector waarop Turken van oudsher sterk waren georiënteerd. Overtollige werknemers vloeiden massaal af in de regelingen voor de arbeidsongeschiktheid en kwamen daardoor permanent buiten de arbeidsmarkt te staan.

Dit laatste illustreert tevens het belang van de *sociale zekerheid* als verklaring. In Nederland vormden de regelingen voor arbeidsongeschikten een gemakkelijke en financieel aantrekkelijke route om de arbeidsmarkt te verlaten. Ook in Duitsland werden veel werknemers werkloos, maar de sociale zekerheid bood echter minder aantrekkelijke regelingen dan in Nederland. Zoals we hierna laten zien accepteerden meer personen dan ook een andere baan, of besloten terug te keren naar het land van herkomst.

Wat betreft het *immigratiebeleid*, met inbegrip van het terugkeerbeleid, is sprake van belangrijke verschillen. Het beleid in Duitsland was restrictiever en selectiever dan in Nederland. Een grotere selectiviteit bij de werving van Turkse gastarbeiders heeft ertoe geleid dat deze in Duitsland gemiddeld hoger zijn opgeleid en vaker afkomstig zijn uit steden. Dit is waarschijnlijk bevorderlijk geweest voor de integratie. Het is verder niet overdreven te stellen dat Duitsland in de eerste helft van de jaren tachtig door het gevoerde remigratiebeleid werkloosheid heeft geëxporteerd, terwijl Nederland door het soepele beleid ten aanzien van gezinsvorming en –hereniging juist werkloosheid heeft geïmporteerd. In Duitsland bestond lange tijd een sterkere relatie tussen de verblijfsspositie en de sociaal-economische positie dan in Nederland. Ook het over laten komen van een partner uit het herkomstland was in Duitsland gebonden aan strengere eisen met betrekking tot werk en inkomen dan in Nederland. Mogelijk heeft dit bij Turken in Duitsland tot sterkere prikkels geleid om werk te aanvaarden.

Resteert het *integratiebeleid*. In Duitsland was tot voor kort nauwelijks sprake van integratiebeleid. Nederland voert echter al langere tijd een integratiebeleid. Tot voor kort maakte daarin de eigen identiteit van de betrok-

---

⁸ Bovenkerk e.a. (1995) en Goldberg e.a.(1996).

ken etnische groepen daar onderdeel van uit. Daarom is wel betoogd dat dit beleid contraproductief heeft gewerkt. De relatief grote achterstand van Turken op de arbeidsmarkt in Nederland biedt in ieder geval geen ondersteuning voor de effectiviteit van het Nederlandse integratiebeleid. Maar dat het beleid contraproductief heeft gewerkt is ook moeilijk hard te maken. Ten eerste is het twijfelachtig of het effect van het integratiebeleid op bijvoorbeeld taalbeheersing wel zo groot geweest is. Ten tweede blijkt voor Duitsland het belang van taalbeheersing beperkt te zijn voor het hebben van een baan. De uitkomsten wijzen erop dat andere verklaringen waarschijnlijk een veel belangrijkere rol hebben gespeeld.

7 Conclusie

Samenvattend luidt de conclusie dat de arbeidsmarktpositie van Turken in Nederland, ook als we corrigeren voor verschillen in individuele kenmerken, ongunstiger is dan in Duitsland. Dit geldt met name voor de nettoparticipatie en voor het percentage vaste aanstellingen. De beroepspositie van Turken in Nederland is daarentegen gunstiger. Discriminatie speelt in beide landen een rol in de verklaring van achterstanden, maar niet of nauwelijks als het gaat om verschillen tussen Nederland en Duitsland. Als belangrijkste verklaringen komen in aanmerking; (1) de relatief sterk teruglopende werkgelegenheid in de industrie in Nederland in combinatie met het gebruik van onder andere de regelingen voor de arbeidsongeschiktheid als uittreedroute, (2) het gevoerde immigratiebeleid, dat in Duitsland restrictiever en selectiever was dan in Nederland, hetgeen heeft geleid tot (3) een anders samengestelde groep Turken in Duitsland, die beter is toegerust dan de Turken in Nederland om een (vaste) baan te vinden. De effectiviteit van het Nederlandse integratiebeleid is moeilijk te beoordelen. Enerzijds biedt de relatief grote achterstand van Turken op de arbeidsmarkt in Nederland geen ondersteuning voor een positief effect van het beleid. Anderzijds is het moeilijk aan te tonen dat het Nederlandse beleid daadwerkelijk een negatief effect heeft gehad op de geneigdheid om Nederlands te leren en om op andere manieren te integreren in de Nederlandse maatschappij.

Auteurs

Rob Euwals (r.w.euwals@cpb.nl) is en Hans Roodenburg was verbonden aan het Centraal Planbureau. Jaco Dagevos (j.dagevos@scp.nl) en Mérove Gijsberts (m.gijsberts@scp.nl) zijn verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Literatuur

- Andriessen, I., J. Dagevos, E. Nievers en I. Boog, 2007, Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007, SCP 2007/28.
- Bonin, H., B. Raffelhüschen en J. Walliser, 2000, Can Immigration Alleviate the Demographic Burden? *Finanzarchiv*, vol. 57: 1-21.
- Bonin, H., 2006, Der Finanzierungsbeitrag der Ausländer zu den deutschen Staatsfinanzen: Eine Bilanz für 2004, IZA DP 2444, IZA, Bonn.
- Bovenkerk, F., M. Gras en D. Ramsodh, 1995, Discrimination against migrant workers and ethnic minorities in access to employment, ILO, Geneve.
- Dagevos, J., 2003, Werkende minderheden: beroepsniveau, tijdelijke banen en mobiliteit. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (eds) Rapportage Minderheden 2003, pp. 231-256, SCP, Den Haag.
- Dagevos, J., R. Euwals, M. Gijsberts en H. Roodenburg, 2006a, Turken in Nederland en Duitsland: de arbeidsmarktpositie vergeleken, SCP Publication, 2006/23, CPB Special Publication 66, CPB, SCP, Den Haag.
- Dagevos, J., S. Hoff en A. Soede, 2006b, Minderheden in de middenklasse. In: SCP, Investeren in vermogen: Sociaal en Cultureel Rapport 2006, pp. 119-152, SCP, Den Haag.
- Dustmann, C. en A. van Soest, 2001, Language Proficiency and Earnings: Estimation with Misclassified Language Indicators, *The Review of Economics and Statistics*, vol. 83(4): 663-674.
- Dustmann, C. en A. van Soest, 2002, Language and the Earnings of Immigrants, *Industrial and Labour Relations Review*, vol. 55(3): 473-492.
- Euwals, R., J. Dagevos, M. Gijsberts en H. Roodenburg, 2006, Immigration, Integration and the Labour Market: Evidence from First and Second Generation Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands, CPB Discussion Paper 75, CPB, Den Haag.
- Euwals, R., J. Dagevos, M. Gijsberts en H. Roodenburg, 2007, The Labour Market Position of Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands: Reason for Migration, Naturalisation, and Language Proficiency, CPB Discussion Paper 79, CPB, Den Haag.
- Goldberg, A., D. Mourinho en U. Kulke, 1996, Labour market discrimination against foreign workers in Germany, ILO, Geneve.
- Van Ours, J. and J. Veenman, 2004, From parent to child, early labor market experiences of second-generation immigrants in The Netherlands, *De Economist*, vol. 152 (4): 473-490.
- Roodenburg, H., R. Euwals en H. ter Rele, 2003, Immigration and the Dutch Economy, CPB Special Publication 47, CPB, Den Haag.